

riæ ad salutem, et ad vitandam gravem Dei offendam pro eodem instanti.

10. *Objectiuncula solvitur.* — Quapropter fieri non potest, ut per solam actionem exteriorem idem dolor internus, qui antea non erat contritio, incipiat esse contritio; sed vel ille dolor, qui antea jam erat contritio, incipit exteriorius operari, quod prius forte debuerat, sed homo non adverterat; vel dolor, qui prius fuerat imperfectus et inefficax, postea perficitur, et substantialiter mutatur. Quod optimè confirmatur, quia dispositio ad gratiam non consistit in exteriori actu, sed in interiori; ergo fieri non potest, ut per solam additionem exterioris actus consummetur talis dispositio. Dices, exteriorum actum non add sine aliquo interiori, scilicet voluntate illum efficiendi. Sed contra, quia hinc concludimus ipsum actum interiorum debere mutari, aut non esse necessariam illam voluntatem ad veram contritionem, quia sufficiet propositum sic operandi, cum primum occurrit illa obligatio cum sufficienti advertentia ad illam.

Quartus modus.

11. Quartus et ultimus modus hujus mutationis esse potest per additionem alicujus actus interioris; ut, verbi gratia, si homo prius habeat dolorem de peccatis ex mera virtute pœnitentiae absque ullo actu elicto charitatis, ille erit tautum attritio, ut supra dictum est; si vero ultra hunc actum addat alium amoris Dei super omnia, in quem referat illum eundem dolorem, ille incipiet esse contritio, quia jam est dolor de peccato propter Deum summe dilectum; ergo hoc modo potest attritio fieri contritio. In quo (ut tollatur quæstio de nomine) certum est illum hominem manere sufficienter dispositum ad gratiam, ut argumentum probat; quod ita verum esse censeo, ut illi homini non maneat obligatio habendi, vel procurandi postea perfectiorem dolorem. Quod fortasse non ita esset, si ille dolor fuisse tantum ob metum gehennæ, vel ob inferiorem aliam rationem; ille enim excedit in hoc, quod est verus actus justitiae, et pœnitentiae virtutis, et detestatio injuriaæ divinæ, quatenus talis est. Et ideo ex parte doloris sufficit, si adsit etiam amor sufficiens.

12. *Contritio duplex.* — Hoc autem in reposito, quæstio videtur de nomine, an illa dicenda sit vera contritio, necne. Possumus autem distinguere duplēm contritionem; unam propriam, quæ est per simplicem actuum doloris in se virtute includentis amorem;

et de hac, quæ propriissima est, locuti sumus hactenus, et nulla attritio potest in talem contritionem mutari, et de hac procedunt rationes superius factæ. Alio tamen modo latiori potest vocari contritio, quæ composita est ex pluribus actibus, dolore, scilicet, et amore; et in hac significatione potest illa vocari contritio. Si quis tamen advertat, quod etiam supra Medina insinuavit, etiam in hoc sensu attritio non sit contritio, sed ex priore attritione cum sequente amore coalescit quidam contritionis modus. Nam prior dolor nunquam est ipse contritio, sed aggregatum illud seu compositum ex dolore et amore appellatur talis contritio. Quod patet, quia non alia ratione sic vocatur, nisi quia est formalis dispositio sufficiens ad gratiam et remissionem peccati; sed prior actus nunquam sit sufficiens dispositio, sed ex illo cum amore consurgit; ergo non prior actus solus, sed dispositio ex utroque constans dicetur contritio.

13. *Medinae dictum.* — Addit vero Medina supra ex Alensi, licet attritio non possit fieri contritio, posse tamen extrinsecus participare honestatem contritionis per relationem extrinsecam, seu imperium; quod etiam dici posset de contritione respectu attritionis. Quod declaratur breviter ex principiis 1. 2, quia actus unius virtutis potest imperare actuum alterius, vel referre in objectum suum tanquam in finem illi extrinsecum, a quo habeat speciem accidentalē, quomodo elemosyna, verbi gratia, potest imperari a pœnitentia, etc.; sic ergo esse potest in proposito; est enim eadem ratio. Et exemplis facile patet; potest enim quis, ex intentione satisfaciendi Deo pro culpa commissa, imperare sibi detestationem vel dolorem propter penas inferni; aut ex odio offense divinæ, ut sie, imperare sibi detestationem seu odium ipsius malitiæ peccati propter turpitudinem ejus; et e contrario ex intentione fugiendi penas inferni potest sibi imperare veram contritionem tanquam medium ad finem necessarium. An vero hujusmodi accidentalis specificatio sit aliquis modus intrinsecus actui imperato per additionem alicujus realitatis quasi partialis, an vero sit denominatio extrinseca ab actu imperante, sicut est respectu actus exterioris, disputatur in prima secundæ; utrumque enim est probabile.

14. *Objectioni respondetur.* — Dices: ergo saltem hoc modo attritio dicetur fieri contritio, et e converso. Respondetur hoc posse

pertinere ad modum loquendi; simpliciter tamen negatur, tum quia attritio et contritio significant proprie actus elicitos per modum intentionis, seu voluntatis absolute, quæ ex proximo objecto suo speciem sortitur; sicut actus temperantie, quamvis imperari possit a charitate, non dicitur simpliciter fieri actus charitatis, sed, cum addito, actus imperatus a charitate; sic in proposito solum dici poterit attritio, verbi gratia, imperari a contritione. Tum etiam quia quamvis idem actus, qui est attritio, intelligatur accidentaliter participare honestatem contritionis, ita ut ex illa cum aliquo addito fiat contritio, in quo sensu proprie versatur hæc quæstio, et affirmatur ab auctoribus citatis, attritionem posse fieri contritionem; quod nos negamus eodem sensu; sed tota ratio attritionis supponitur, seu substernitur quasi materiale subjectum, et illi intelligitur addi accidentaliter honestas contritionis secundum quoad propriam et per se efficientiam ejus. Et hoc sensu habet virtus pœnitentiae actus exteriores, non solum in aliis potentiis, sed etiam in ipsa voluntate. Quod explicatur in propria et specifica virtute pœnitentiae, et inde potest facile ad quamlibet applicari. Juxta illum ergo loquendi modum, actus ipse charitatis, quatenus a virtute pœnitentiae imperari potest, et in suum affectum ordinari, est illi exterior; et multo magis actus intellectus interioris confessionis, seu recognitionis peccatorum; et actus etiam partis sensitivæ, sive sit directe imperatus, sive volitus ad satisfaciendum, sive sit concomitant, sive consequenter excitatus propter naturalem sympathiam potentiarum ejusdem animæ corpori conjunctæ. Hæc vero tam generalis usurpatio actus exterioris non est adeo usitata, præsertim quoad illos actus, qui in ipsa voluntate manent; alii enim facilius illam denominationem recipiunt.

15. *Multis modis homo fit ex attrito contritus.* — Atque ex his tandem intelligitur, variis modis dici hominem proprie ex attrito fieri contritum. Primo propriissime, quia mutat dolorem ex imperfecto in perfectum. Secundo minus proprie, quia dolori imperfecto addit amorem. Tertio latissime, quia sine mutatione actus illi infundit gratia et charitas, ut in sacramentis sit; tunc enim solum dicitur homo fieri ex attrito contritus, quasi æquivalenter, seu quoad ultimum effectum contritionis, qui est gratia et remissio peccati.

DISPUTATIO VI.

DE ACTU EXTERIORI PŒNITENTIAE.

Quoniam materia proxima virtutum moralium sunt aliqui humani actus, ideo semper præter actus, quos immediate cum voluntate elicunt, qui proprie dicuntur interiores respectu illarum, habent alios actus, quos imperant, seu ad quos elicendos alias potentias seu virtutes movent, qui dicuntur exteriores respectu earumdem. Et ideo, cum hactenus explicuerimus interiores actus pœnitentiae, qui ab ea proprie elicuntur, superest ut de exterioribus dicamus, quæ res brevior est, et facilior; tamen propter materiæ complementum, non potuit omnino prætermitti. Dicamus ergo breviter qualis, et quotuplex hic actus sit.

SECTIO I.

Utrum virtus pœnitentiae habeat aliquem actum exteriorem sibi proprium, et per se honestum.

1. *Qui dicuntur late actus exteriores pœnitentiae.* — Actus exterior virtutis quadam generali ratione dici potest omnis ille, qui non est elicitus a tali virtute, sed tantum imperatus. Talis enim actus aliquo modo est extra talem virtutem quoad propriam et per se efficientiam ejus. Et hoc sensu habet virtus pœnitentiae actus exteriores, non solum in aliis potentiis, sed etiam in ipsa voluntate. Quod explicatur in propria et specifica virtute pœnitentiae, et inde potest facile ad quamlibet applicari. Juxta illum ergo loquendi modum, actus ipse charitatis, quatenus a virtute pœnitentiae imperari potest, et in suum affectum ordinari, est illi exterior; et multo magis actus intellectus interioris confessionis, seu recognitionis peccatorum; et actus etiam partis sensitivæ, sive sit directe imperatus, sive volitus ad satisfaciendum, sive sit concomitant, sive consequenter excitatus propter

naturalem sympathiam potentiarum ejusdem animæ corpori conjunctæ. Hæc vero tam generalis usurpatio actus exterioris non est adeo usitata, præsertim quoad illos actus, qui in ipsa voluntate manent; alii enim facilius illam denominationem recipiunt.

2. *Qui sunt actus exteriores pœnitentiae proprii.* — Propriissimo vero, et usitato modo, actus exteriores vocantur, qui per exteriores facultates corporis exercentur. Et hoc etiam modo constat hanc virtutem habere exteriores actus; quia etiam hic actus externus potest esse accommodatus ad proprium munus, et officium pœnitentiae; unde potest imperari a voluntate ex motivo ejus, atque adeo mediante ipsa virtute. Hac igitur ratione pertinet ad illam, ut actus externus ejus. Solum est circa hoc advertendum duplex esse munus hujus virtutis. Primum est expellere, et omnino expiare peccatum commissum; secundum est, cavere futurum. Et ad utrumque potest uti externis actibus; nam respectu futurorum pertinet ad hanc virtutem tollere omnes peccatorum occasionses, præsertim proximas et morales. Item moderari affectus, quantum possunt ad peccatum inducere. Hac etiam spectat restitutio, quam Theologi tribuant pœnitentie, saltem imperanti, et proprie non spectat ad satisfactionem commissi peccati, sed ad ablutionem ipsius peccati,

seu continuationem ejus, quæ esset in retinenda re aliena. Unde hujusmodi actus, qui respiciunt futurum, proprie imperantur ex motivo quasi secundario, quod est satisfacere pro pena temporali debita ratione talis peccati, ad quem finem potissimum ordinantur corporis afflictiones. Aliquando vero possunt imperari hujusmodi actus, etiam ex primario motivo, nimis ad impetrandum a Deo veram cordis conversionem, qua deleatur culpa commissa; et hoc modo inter alios dicitur in Scriptura eleemosyna redimere peccatum, quia est aptissimum medium ad impetrandum a Deo veram contritionem. Ad quod etiam plurimum juvat oratio, et alii actus pietatis, qui omnes sub hac ratione ad hanc virtutem pertinent.

Dubium, an poenitentia habeat proprium actum exteriorem.

3. Hinc vero nascitur dubium tactum in secunda parte tituli sectionis, quia hinc sequitur, hanc virtutem nullum habere proprium actum exteriorem, neque immediate ab ipsa sola imperatur; quod videtur inconveniens, cum ipsa sit virtus moralis et specialis, quæ propriam et specialem debet habere materiam. Respondendum autem breviter est, duobus modis posse dici actum exteriorem proprium alicujus virtutis. Primo et actu, et potestate, scilicet, quia ab illa sola, et a nulla alia imperari potest. Et hoc modo concedimus sequelam, nam omnes actus exteiiores, qui huic virtuti possunt attribui, possunt etiam ab aliis imperari; imo, regulariter loquendo, immediatus pertinent ad alias virtutes, ut restitutio ad justitiam, eleemosyna ad misericordiam, jejunium ad temperantiam, et sic de aliis. Alio autem modo potest actus exterior dici proprius alicujus virtutis, vel secundum actualem motionem, et imperium, vel secundum aliquam proprietatem, ratione cuius est magis accommodatus illi virtuti, quam aliis. Et hoc modo possunt hi actus exteiiores dici proprii poenitentiae, vel quia ipsa per se est sufficiens ad imperandos illos sine interventione aliarum specialium virtutum, et quando sic imperat. illi actus erunt proprii ejus, id est, solam illius honestatem actualiter participantes; vel etiam sunt isti actus proprii poenitentiae, quatenus dolorem et afflictionem inferunt, nam haec proprietas talium actuum est maxime accommodata ad finem poenitentiae, qui est satisfacere pro peccato. Neque est necesse, ut haec virtus habeat actum exte-

riorem sibi proprium, etiam priori modo, quia licet sit virtus specialis essentialiter, tamen causaliter, ut supra dixi, est quodammodo universalis, et ideo universalem habet materiam, licet sub propria et speciali ratione illam attingat.

Dubium, an actus proprii poenitentiae sint honesti?

4. Ex quo facile expeditur ultimus punctus hujus questionis de honestate horum actuum. Et ratio dubii esse poterat, quia actus maxime proprii hujus virtutis inferunt documentum corpori, et ideo videntur esse et rationi, et naturæ contrarii. Propter quod aliqui haeretici generaliter damnarunt omnes hos actus, præsertim jejunia, et alias corporis afflictiones. Alii vero peculiariter reprobant hos actus, quatenus fiunt ex poenitentia, quia cum negare non possint esse utiles ad alias virtutes, ut ad castitatem, et similes, negant posse licite exerceri ex fine poenitentiae, quoniam venia peccati non ex nostris operibus, sed ex sola Dei misericordia expectanda est. Sed contra primum errorem agendum est in materia de Jejunio, et videri potest Bellar., lib. 2 de Bonis operibus, c. 11, et l. 4 de Poenit., c. 3. Nobis sufficit testimonium Pauli, ad Corin. 9: *Castigo corpus meum, etc.* Contra secundum errorem dicendum est infra in materia de Satisfactione. Nunc sufficiunt etiam frequentes exhortationes Scripturæ ad hujusmodi actus, etiam quatenus poenitentiae sunt, ut Joel. 2, Job ult., Matth. 11, et alias sœpe. De quo etiam extat definitio Tridentini, sess. 14, can. 13. Sunt ergo hi actus per se honesti.

5. *Dupliciter actus exterior potest esse honestus.* — Quomodo actus exteiiores poenitentiae dicuntur honesti. — Est autem advertendum duobus modis posse intelligi actum exteriorem esse per se honestum. Primo, quia ita habet intrinsecam honestatem, ut nulla ratione possit male fieri. Et hoc modo nullus est actus exterior proprius dictus, id est, ex iis qui per corpus exercentur, qui hoc modo sit honestus; quia cum non habeat in se honestatem formalem, sed objectivam tantum, potest a voluntate exerceri, non propter honestatem ejus, sed propter alium finem extrinsecum non bonum; et tunc talis actus, prout in re ipsa exercitus, malus est, etiamsi alias ex genere suo bonus videatur. Alio ergo modo potest dici actus exterior per se honestus, quia in se habet sufficienter,

unde honeste appeti et fieri possit, etiam si ab extrinseco fine honestatem non mendicet. Et hoc modo dicuntur actus, ut ad poenitentiam pertinentes, per se honesti, quia ex se habent proportionem sufficientem cum proprio motivo et objecto poenitentiae, quod honestum est. Neque inferunt grave documentum, si prudenter fiant, ut fieri debent; neque etiam tenetur homo jure naturæ omnia incommoda corporis vitare; sed honestissime potest illud affligere, et aspere tractare, quantum ad virtutem vel perfectionem ejus oportuerit, de quo videri potest Victor. in relect. de Temperantia. Quomodo autem ex nostris operibus expectare possimus remissionem culpæ, aut poenæ, tractatur late in materia de Gratia. Primo enim, ac præcipue hoc tribuendum est gratiæ; nostris autem operibus ab illa manantibus in suo genere; remissio enim culpæ solum est ex misericordia Dei respiciente nostrum actum, ut dispositionem; remissio autem poenæ temporalis, quæ fit homini jam grato, etiam est ex justitia, ut infra latius in materia de Satisfactione.

SECTIO II.

Quotuplex sit hujusmodi actus.

1. *Prima divisio actuum poenitentiae.* — Hic explicabo breviter nonnullas divisiones actus poenitentiae, omissionis his, quas D. Thomas attingit infra, q. 90, quoniam illas in commentariis illius questionis explicabo. Et imprimitis supponenda est illa partitio, seu numeratio partium poenitentiae, quam probavit Tridentinum, sess. 14, c. 3, in contritionem, confessionem et satisfactionem, quæ proprie datur de partibus materialibus sacramenti; et sub ea ratione infra tractanda est. Nunc autem breviter accommodari potest ad ipsam virtutem poenitentiae; nam omnia illa membra possunt locum habere, etiam absque sacramento, ut de contritione satis hactenus dictum est. Nec membrum illud ad præsentem disputationem pertinet, quia contrito solum interior actus voluntatis esse potest. At vero confessio et satisfactio, tam in interiori actu quam in exteriori possunt inveniri; datur enim mentalis confessio, quæ soli Deo fit, et proprie est actus intellectus, scilicet recognitio et recognitio peccatorum, de qua supra de recognitione agentes, quæ est ad contritionem necessaria. De qua Psal. 31: *Dixi: Confitebor adversum me.* Satisfactio etiam fieri potest per interiorum actum, non solum quo-

Satisfactionis exterioris divisio.

3. Satisfactio autem exterior per varios actus exerceri potest, qui a Theologis ad tria capita revocantur, scilicet, jejunium, eleemosynam et orationem, quibus aliqui addunt restitutionem; sed non est necesse, tum quia, ut jam insinuavi, restitutio, ut sic, non fit ad satisfaciendum pro peccato commisso, sed ad tollendum statum peccati; tum etiam propter rationem, quam statim subjiciam. Illa enim tria membra non sunt ita præcise sumenda, ut per solos illos tres actus in rigore sumptos fiat satisfactio; nam certissimum est aliis etiam fieri; et ideo Concilium Tridentinum, sess. 14, canone 13, numerans illos tres actus, addit: *Et per alia pietatis opera.* Numerantur ergo, ut per quandam reductionem omnes alii ad hos revocentur. Sunt enim tria genera bonorum, externorum, corporis et animæ, et per usum omnium possumus Deo satisfacere. Eleemosyna ergo comprehendit omnem bonum usum temporalium bonorum, jejunium bonorum corporis, oratio animæ.

4. Item per omnem virtutem ordinamus,

vel ad Deum, vel ad proximum, vel quoad nos ipsos. Per hæc ergo tria possumus Deo satisfacere. Et hæc per illa tria membra significantur; nam per orationem ad Deum ordinamus, unde sub illa comprehenduntur omnes actus religionis, etiam sacrificium; et confessio ipsa, quatenus satisfactoria est, et sit in cultum Dei, sub hoc membro comprehenditur. Item actus devotionis, charitatis, et similes. Per eleemosynam ordinamus ad proximum, et ad illam revocatur omnis honestus actus, qui ad alterum tendit, et, ut poenalis est, potest esse satisfactorius. Per jejunium bene disponitur homo in se ipso, et sub illo comprehenduntur omnes corporis afflictiones, imo et passiones omnes extrinsecus illatae, et patienter susceptæ; ac denique omnes actus virtutum, quibus homo suos affectus moderatur. Potest etiam illa trimembra divisione accommodari ad illam trimembra divisionem peccatorum, quæ est apud Joann., 1 Can., c. 2, scilicet, de concupiscentia carnis, cui opponitur jejunium, et concupiscentia oculorum, cui opponitur eleemosyna, et superbia vitæ, quam frangit oratio. Et hæc de his duabus divisionibus.

Aliæ divisiones actuum pœnitentiarum.

5. Tertia divisio exterioris pœnitentiarum esse potest, quod alia requiritur ante baptismum et alia post baptismum. Quarta esse potest, quod post baptismum, alia est mortalium, alia venialium peccatorum. Quas virtutes tradidit Augustinus; et eas expomens D. Thomas infra, q. 90, art. 4, dicit pertinere ad pœnitentiam, ut est virtus; propter quod eorum exposilio videri posset ad hunc locum pertinere; tamen quia commodius id fieri in commentario illius articuli, usque ad illum locum differenda est. Alia item divisio hic dari posset de pœnitentia exteriori secreta, vel publica; communi, vel solemnii. Sed satis constat hæc omnia membra solum accidentaliter differre, quod attinet ad rationem virtutis; solumque posset in illa partitione desiderari, quando expedit hoc vel illo modo externam pœnitentiam agere, vel an possit esse debitum agendi potius pœnitentiam publicam, quam secretam, vel e converso. Sed hæc dicentur commodius infra agendo de præcepto, et de sacramento pœnitentiarum. Item tractari hic posset de ritu solemnis pœnitentiarum; sed hic ritus prout pertinere posset ad sacramentalem pœnitentiam, jam non est in usu, et ideo ritus ejus omitti a nobis posset;

¹ 4, d. 44, q. 1, a. 4, q. 2, 3 et 4.

² C. 7, a medio, tom. 5.

³ Q. præced., art. 5 et 7.

⁴ 1. 2, q. 54, art. 1, ad 1, et art. 2.

ARTICULUS II.

Utrum pœnitentia sit specialis virtus¹.

1. *Ad secundum sic proceditur.* Videlicet quod pœnitentia non sit specialis virtus. Ejusdem enim rationis videtur esse gaudere de bonis prius actis, et dolere de malis perpetratis. Sed gaudium de bono prius facto non est specialis virtus, sed est quidam effectus laudabilis ex charitate proveniens, ut patet per August., 14 de Civit. Dei²; unde et Apostolus, prima ad Corinth. 13, dicit, quod charitas non gaudet super iniquitatem, congaudet autem veritatem. Ergo pari ratione nec pœnitentia, quæ est dolor de peccatis præteritis, est specialis virtus, sed est quidam effectus ex charitate proveniens.

2. *Præterea, quælibet virtus specialis habet materiam specialem; quia habitus distinguuntur per actus, et actus per objecta.* Sed pœnitentia non habet materiam specialem; sunt enim ejus materia peccata præterita circa quaecunque materiam. Ergo pœnitentia non est specialis virtus.

3. *Præterea, nihil expellit nisi a suo contrario.* Sed pœnitentia expellit omnia peccata. Ergo contrariatur omnibus peccatis. Non ergo est specialis virtus.

Sed contra est quod de ea datur speciale legis præceptum, ut supra habitum est³. Respondeo dicendum, quod (sicut in secunda parte habitum est⁴) species habituum distinguuntur secundum species actuum. Et ideo ubi occurrit specialis actus laudabilis, ibi necesse est ponere specialem habitum virtutis. Manus est autem, quod in pœnitentia invenitur specialis ratio actus laudabilis, scilicet, operari ad destructionem peccati præteriti, in quantum est Dei offensa; quod non pertinet ad rationem alterius virtutis. Unde necesse est ponere quod pœnitentia est specialis virtus.

Ad primum ergo dicendum, quod a charitate derivatur aliquis actus dupliciter. Uno modo, sicut ab ea elicitus. Et talis actus virtuosus non requirit aliam virtutem, præter charitatem, sicut diligere bonum, gaudere de eo et tristari de opposito. Alio modo, aliquis actus a charitate procedit, quasi a charitate imperatus. Et sic, quia ipsa imperat omnibus virtutibus (utpote ordinans eas ad finem suum), actus a charitate procedens potest etiam ad aliam specialem virtutem pertinere. Si ergo in actu pœnitentis consideretur sola displicentia peccati præteriti, hoc immediate ad charitatem pertinet, sicut et gaudere de bonis præteritis. Sed intentio operandi deletionem peccati præteriti requirit specialem virtutem sub charitate.

Ad secundum dicendum, quod pœnitentia habet quidem realiter generalem materiam, in quantum respicit omnia peccata; sed tamen sub ratione speciali, in quantum scilicet sunt emendabilia per actum hominis cooperantis Deo ad suam justificationem.

Ad tertium dicendum, quod quælibet virtus specialis formaliter expellit habitum ritui oppositi, sicut albedo expellit nigredinem ab eodem subjecto. Sed pœnitentia expellit omne peccatum effective, in quantum operatur ad destructionem peccati, prout est remissibile ex divina gratia, homine cooperante. Unde non sequitur quod sit virtus generalis.

COMMENTARIUS.

1. *Multiplex sensus questionis.* — *Primus.* — Titulum hujus articuli diligenter expone oportet, quoniam multiplicem potest habere sensum. Et ex perceptione veri sensus pendet intelligentia mentis D. Thomæ. Primus ergo sensus esse potest, an pœnitentia sit virtus specialis, id est, an sit aliqua peculiaris virtus ad hoc solum munus destinata, ut operari ad destructionem peccati commissi, quatenus est Dei offensa. Et hoc sensu putant aliqui D. Thomam movisse questionem, et in eodem respondere pœnitentiam esse specialem virtutem, quia medium, quo id probat, non est aliud, nisi quia sic operari ad destructionem peccati præteriti, habet specialem rationem actus laudabilis, qui ad alias virtutes non spectat. Sed hic sensus nec elici potest ex D. Thoma, neque in illo responsio ejus vera esset. Primum patet, quia D. Thomas solum dicit, operari illo modo require virtutem distinctam a reliquis; non tamen

tionem tendendi adversus peccatum, esse debet generalis quoad materiam; quia potest versari circa omnia peccata. Unde si aliqua est virtus, quæ detestari potest unum peccatum, et non aliud, ut est, verbi gratia, castitas, quæ detestatur luxuriam, et non furtum, illa non erit ita specialis, ut sit distincta ab aliis virtutibus, quæ præter poenitentiam constituantur.

3. *Tertius sensus.*—Et ex his etiam facile excluditur tertius sensus, qui excogitari potest, scilicet, an poenitentia ita sit virtus specialis, ut ad illam solam spectet tendere adversus omne peccatum, intendendo destructionem ejus, ut hoc munus nulla alia virtus exercere possit, aut intendere sub aliqua ratione. Refellitur (inquam) hic sensus, quia nec D. Thomas expressit, aut indicavit illam exclusivam, nec in eo sensu ejus responsio affirmativa vera esset; quia sine dubio charitas, vel spes sub propriis rationibus possunt intendere destructionem cuiuscunq[ue] peccati, quatenus eis contrarium est. Denique, ut aliqua virtus simpliciter specialis dicatur, constat non esse necessarium illum modum exclusivus, quia plures virtutes speciales inter se distinctæ possunt circa eamdem materiam sub diversis rationibus versari.

4. *Quartus ac verus articuli sensus.*—Verus ergo questionis sensus erit, an poenitentia sub aliqua propria et speciali ratione, quæ ad alias virtutes vel Theologales, vel morales communiter a Philosophis numeratas, non pertineat, peccatum detestetur ac destruat; ideoque et in se una ac specialis sit, et ab omnibus aliis distincta, et nihilominus omnia peccata alias omnibus contraria sub sua propria ratione destruere intendat. Et hoc sensu affirmit D. Thomas poenitentiam esse virtutem specialem; quia in suo actu et objecto respicit specialem honestatem, quæ est offensam Dei, quatenus talis est, destruere. Quod intelligendum est de offensa, quatenus injustitiae inæqualitatem continet; et de illius destructione per reductionem ad æqualitatem, quatenus homini cum divina gratia possibilis est. Et sic explicata ratio est facilis ex dictis supra de objecto et actibus poenitentiae, et optime infert conclusionem, quam in sequente disputatione amplius declarabimus et confirmabimus.

5. Ex his etiam facilis est solutio ad primum, in qua D. Thomas ait displicantiam peccati esse actum elicitem a charitate, intentionem vero operandi deletionem peccati

esse actum elicitem ab speciali virtute poenitentiae. Nam hoc secundum verum est de intentione operandi per modum justitiae, seu recompensationis, quam vocavimus reductionem inæqualitatis, quam facit injustitia, ad aliquem modum æqualitatis. Illud autem primum est verum de illa displicantia, per quam fit hæc recompensatio, eo modo quo ab homine fieri potest. Cum hoc tamen stat, ut sub propriis rationibus possit et poenitentia elicere displicantiam peccati, et charitas intentionem, seu voluntatem destruendi illud, ut in superioribus visum est.

6. In solutione ad tertium (nam solutio ad secundum satis jam explicata est) ait D. Thomas poenitentiam effective expellere omne peccatum, quamlibet autem virtutem speciali formaliter expellere habitum vitii oppositi. In quibus verbis considerari imprimis potest, diversimode, et quasi æquivoce sumi vitium et peccatum, nam cum poenitentia dicitur effective excludere peccatum, sermo est quoad maculam, et culpam, et etiam reatum poenæ; et ideo subdit D. Thomas *Prout peccatum est remissibile per gratiam Dei, homine cooperante.* At vero quando virtus specialis dicitur formaliter expellere vitium oppositum, sermo est de vito pro habitu vitiioso; nam illo verbo expresse uititur D. Thomas; et proportionaliter debet intelligi de habitu virtutis; nam actus virtutis non formaliter, sed effective expellent habitum vitii contrarii, licet actus formaliter expellant; quo modo necesse est etiam poenitentiam expellere formaliter habitum vitii oppositi. Deinde propositio ipsa, quod poenitentia expellit effective peccatum, difficultis est, et controversiam habet, quam infra tractando de effectibus poenitentiae examinabimus. Nunc breviter planus sensus esse videtur, poenitentiam dici effective expellere peccatum, quia per se intendit destructionem ejus, et ita movet hominem, ut operetur quod ex parte sua necessarium est, ut peccatum per gratiam expellatur, seu remittatur; hunc enim sensum habent illa D. Thomæ verba: *In quantum operatur ad destructionem peccati, prout est remissibile per gratiam Dei homine cooperante.*

ARTICULUS III.

Utrum virtus poenitentiae sit species justitiae?

1. Ad tertium sic proceditur. Videtur quod virtus poenitentia non sit species justitiae. Justitia enim non est virtus Theologica, sed moralis, ut in 2 parte patet². Poenitentia autem videtur esse virtus Theologica, quia habet Deum pro objecto; satisfacit enim Deo, cui etiam reconciliat peccatorem. Ergo videtur quod poenitentia non sit species justitiae.

2. Præterea, justitia, cum sit virtus moralis, consistit in medio. Sed poenitentia non consistit in medio, sed in quadam excessu, secundum illud Hierem. 6: *Luctum unigeniti fac tibi, planetum amarum.* Ergo poenitentia non est species justitiae.

3. Præterea, duæ sunt species justitiae (ut dicitur 5 Ethic.³), scilicet distributiva et commutativa. Sed sub neutra videtur poenitentia contineri; ergo videtur quod poenitentia non sit species justitiae.

4. Præterea, super illud Luc. 6: *Beati qui nunc flent, dicit Glossa: Ecce prudentia, qua ostenditur, quam haec terrena sint misera, et quam beata cœlestia.* Sed flere est actus poenitentiae. Ergo poenitentia magis est species prudentiae, quam justitiae.

Sed contra est quod Augustinus dicit in lib. de Poenitentia⁴: *Poenitentia est quedam dolentis vindicta, semper puniens in se, quod dollet commisso.* Sed vindictam facere pertinet ad justitiam; unde Tullius in sua Rhetor.⁵ ponit vindicativam unam speciem justitiae. Ergo videtur quod poenitentia sit species justitiae.

Respondeo dicendum, quod (sicut supra dictum est) poenitentia non habet quod sit virtus specialis ex hoc solo, quod dolet de malo perpetrato (ad hoc enim sufficeret charitas), sed ex eo quod poenitens dolet de peccato commiso, in quantum est offensa Dei, cum emendationis proposito. Emendatio autem offensæ contra aliquem commissæ, non fit per solam cessationem offensæ, sed exigitur ulterius quedam re-

¹ Infra art. 6, corp.; et 4, d. 14, q. 1, a. 1, q. 4, ad 4, et q. 5 per tot., et d. 15, q. 1, a. 1, q. 3, ad 4.

² C. 1, 2, q. 62, art. 2 et 3.

³ C. 4, tom. 5.

⁴ In lib. de Vera et falsa poenit., cap. 8, a medio, tom. 4.

⁵ Lib. 2 de Inventione, fol. 4 ante finem, art. præced.

compensatio, quæ habet locum in offensis in alterum commissis, sicut et retributio; nisi quo compensatio est ex parte ejus qui offendit (ut pote cum satisfactione), retributio autem est ex parte ejus in quem est offensus commissa. Utrumque autem ad materiam justitiae pertinet, quia utrumque est commutatio quedam. Unde manifestum est quod poenitentia, secundum quod est virtus, est pars justitiae. Scindum tamen est quod, secundum Philosophum in 5 Ethic.¹, duplificiter dicitur justum, scilicet simpliciter, et secundum quid. Simpliciter quidem justum est inter æquales, eo quod justitia est æqualitas quedam. Quod ipse vocat justum politicum vel civile, eo quod omnes cives æquales sunt, quantum ad hoc, quod immediate sunt sub principe, sicut liberi existentes. Justum autem secundum quid dicitur, quod est inter illos quorum unus est sub potestate alterius, sicut servus sub domino, filius sub patre, uxor sub viro. Et talem justum consideratur in poenitentia. Unde penitens recurrit ad Deum cum emendationis proposito, sicut servus ad dominum, secundum illud Psal. 122: *Sicut oculi servorum in manibus dominorum eorum, ita oculi nostri ad Dominum Deum nostrum, donec misereatur nostri.* Et sicut filius ad patrem, secundum illud Luc. 15: *Pater, peccavi in cœlum, et coram te.* Et sicut uxor ad virum, secundum illud Hier. 3: *Fornicata es cum amatoribus multis; tamen revertere ad me, dicit Dominus.*

Ad primum ergo dicendum, quod (sicut in 5 Ethic.² dicitur) justitia est virtus ad alterum; ille autem ad quem est justitia non dicitur esse materia justitiae, sed magis res quæ distribuuntur vel commutantur. Unde et materia poenitentiae non est Deus, sed actus humani, quibus Deus offenditur vel placatur; sed Deus se habet, sicut ille ad quem est justitia. Ex quo patet quod justitia non est virtus Theologica, quia non habet Deum pro objecto vel materia.

Ad secundum dicendum, quod medium justitiae est æqualitas, quæ constituitur inter illos, inter quos est justitia, ut dicitur in 5 Ethic.³ In quibusdam autem non potest perfecta æqualitas constitui propter alterius excellentiam, sicut inter patrem et filium, inter Deum et hominem, ut Philosophus dicit in 8 Ethic.⁴.

¹ C. 6, tom. 5.

² C. 1, non longe a fine, tom. 5.

³ C. 1 et 2, tom. 5.

⁴ C. ult., tom. 5.

Unde in talibus ille, qui est deficiens, debet facere quicquid potest. Nec tamen hoc erit sufficiens simpliciter, sed solum secundum acceptationem superioris. Et hoc significatur per excessum, qui attribuitur pœnitentie.

Ad tertium dicendum quod, sicut est commutatio quædam in beneficiis (cum scilicet, aliquis pro beneficio recepto gratiam rependit), ita etiam est commutatio in offensis, cum aliquis pro offensa in alterum commissa, vel in virtus punitur, quod pertinet ad vindicativam iustitiam; vel voluntarie recompensat emendam, quod pertinet ad pœnitentiam, quæ respicit personam peccatoris, sicut iustitia vindicativa personam juâris; unde manifestum est quod utraque sub iustitia commutativa continetur.

Ad quartum dicendum, quod pœnitentia, licet sit directe species iustitiae, comprehendit tamen quodammodo ea quæ pertinent ad omnes virtutes. In quantum enim est iustitia quædam hominis ad Deum, oportet quod participet ea quæ sunt virtutum Theologicarum, quæ habent Deum pro objecto. Unde pœnitentia est cum fide passionis Christi, per quam justificamur a peccatis; et cum spe venie, et cum odio vitiorum, quod pertinet ad charitatem. In quantum vero est virtus moralis, participat aliquid prudentiae, quæ est directiva omnium moralium virtutum. Sed ex ipsa ratione iustitiae non solum habet id, quod iustitiae est, sed etiam ea quæ sunt temperantiae et fortitudinis, in quantum, scilicet, ea quæ delectationem causant, ad temperantiam pertinent, vel terrorem incutunt, quem fortitudo moderatur, in communionem iustitiae veniunt. Et secundum hoc ad iustitiam pertinet et abstinere a delectabilibus, quod pertinet ad temperantiam; et sustinere dura, quod pertinet ad fortitudinem.

COMMENTARIUS.

1. Respondet D. Thomas pœnitentiam esse quædam iustitiam hominis ad Deum, quæ non est iustitia simpliciter, sed secundum quid. Hujus assertionis priorem partem optimè colligit ex principio posito in articulo præcedenti, quod ad pœnitentiam spectat dolere de peccato, ut offensa Dei est, cum animo recompensandi injuriam in Deum commissam; quæ est materia iustitiae. Circa quam rationem solum occurrit advertendum, confirmare hoc loco D. Thomam expositionem datam in articulo præcedente circa specialem rationem, sub qua pœnitentia versatur circa

peccatum ut offensa Dei est, et intendit destructionem ejus, scilicet, quatenus per modum recompensationis fieri potest.

2. Ex hac etiam parte hujus articuli colligi potest, juxta mentem D. Thomæ, pœnitentiam non solum intendere destructionem peccati, sed etiam dolere de illo, in quantum offensa Dei est emendabilis per recompensationem; et ideo ait, dolere de malo perpetrat, commune esse charitati cum pœnitentia; esse tamen proprium pœnitentiae sub illa speciali ratione. Deinde in hac eadem parte oportet advertere D. Thomam non expresse declarare ad quam iustitiam pœnitentia pertineat, an, scilicet, ad commutativam, distributivam aut vindicativam; insinuare tamen esse quædam commutativam iustitiam, dum ait hanc recompensationem esse commutationem quædam, et in solutione ad 3 id clarius exponit. Et Cajetanus id bene declarat, et defendit contra Scotum, distinguens in pœnitentia actum primarium, qui consistit in recompensatione culpæ; et secundarium, qui spectat ad satisfactionem pro poena. Indicat vero Cajetanus hunc posteriorum actum pertinere ad distinctam virtutem a pœnitentia, nempe ad quædam iustitiam vindicativam, quæ etiam est quædam species commutativa: *Nam vindicativa iustitia (inquit) continetur sub commutativa tanquam species sub genere.* Quod vero illi actus pertineant ad distinctas virtutes, ex eo declarat, quod in priori actu pœnitens tantum se habet ut reus et debitor, solvens, prout potest; in posteriori autem actu se gerit ut minister judicis, puniens se ipsum ut reum. Verumtamen, ut supra dixi, non oportet multiplicare virtutes; nam cum hæc vindicta in satisfactionem poenæ sit voluntaria, et amicabilis, tota refertur ad pleniorum recompensationem et destructionem culpæ; et quod in hoc actu se gerat pœnitens aliquo modo ut minister Dei, non refert, quia potest esse minister voluntarie se puniens ex virtute pœnitentiae. Adde, fortasse etiam inter homines, iustitiam vindicativam, prout servat æqualitatem commutativæ, non esse distinctam a communii virtute iustitiae commutativa, licet fortasse addere possit imperium iustitiae legalis, de quo alias.

3. *Quomodo pœnitentia dicatur iustitia secundum quid?* — Alteram conclusionis partem solum probat D. Thomas ex ea conditione iustitiae, quæ est esse ad alterum; nam in hac deficit pœnitentia a ratione iustitiae simpliciter, quia est hominis ad Deum; inter quos,

licet sit personalis distinctio, est tamen quædam conjunctio major et eminentior, quam sit in hominibus inter servum et dominum, filium et patrem, uxorem et maritum; quatenus homo totus est sub dominio Dei, et quidquid habet, magis est Dei quam ipsius hominis. Ex qua conjunctione nascitur, ut pœnitentia deficiat ab exacta ratione iustitiae, et ideo dicitur esse iustitia secundum quid. Ex quo intelligi potest illam particulam, secundum quid, non minuere in pœnitentia rationem virtutis simpliciter, imo nec perfectiōnem et excellentiam ejus supra iustitiam humānam, quæ dicitur esse iustitia simpliciter; nam sine dubio est perfectior virtus, ut ex objecto et fine ejus facile constat; neque etiam minuere in illa omnem conditionem iustitiae, nam illa, quæ est respicere in sua materia rationem debiti rigorosi, sine dubio est exacta in hac iustitia, et major quam in humana iustitia; nam injurya quæ fit Deo, major est. Minuit ergo illam conditionem ad alterum, quæ ad perfectam et rigorosam iustitiam necessaria esse dicitur. De qua conditione, aliisque, quæ ad iustitiam inter hominem et Deum pertinere possunt, dixi latius in primo tomo, disp. 4.

4. An vero hæc virtus pœnitentiae deficiat a ratione iustitiae, etiam in reddendo æquale, D. Thomas hic non declarat in corpore articuli; attingit vero illud Cajetanus disputans cum Durando et Scoto. Et in summa dicit, in primario actu deficere pœnitentiam ab hac perfectione iustitiae; in secundario vero actu, qui est satisfacere pro poena, posse æqualitatem servare. Quam resolutionem eatenus veram esse censeo, quætius verum est hominem posse satisfacere de condigno pro poena, non vero pro culpa; quod in predicto loco D. Thomæ tactum est, et ex discursu hujus materiæ constabit. D. Thomas autem hic in solutione ad 2 absolute dicit pœnitentiam deficere a perfectione iustitiae in facienda æqualitate. Et declarat virtute hoc contineri in priori ratione; nam propter excellentiam personæ, ad quam hæc virtus ordinatur, non potest eadem virtus æquale illi reddere, et ideo non potest reddere æquale nisi secundum acceptationem superioris. Et hæc sufficiunt etiam pro solutionibus argumentorum. Nam quod in primo D. Thomas attingit, quo modo Deus pertineat ad materiam pœnitentiae, supra, disp. 2, tractatum est, et sequenti etiam attingetur. In solutione vero ad 3 tractat quo modo pœnitentia et aliquid habeat

iustitiae vindicativæ, et nihilominus sub commutativa contingatur; quod jam declaratum est. Denique in solutione ad 4 docet quo modo pœnitentia connexionem quamdam habeat cum aliis virtutibus.

ARTICULUS IV.

Utrum voluntas sit proprie subjectum pœnitentie¹.

1. *Ad quartum sic proceditur. Videtur quod subjectum pœnitentie non sit proprie voluntas; pœnitentia enim est tristitia species. Sed tristitia est in concupiscibili, sicut et gaudium. Ergo pœnitentia est in concupiscibili.*

2. *Præterea, pœnitentia est vindicta quædam, sicut Augustinus dicit in lib. de Pœnitentia². Sed vindicta videtur ad irascibilem pertinere, quia ira est appetitus vindictæ. Ergo videtur quod pœnitentia sit in irascibili.*

3. *Præterea, præteritum est proprium objectum memoriae, secundum Philosophum in lib. de Memoria. Sed pœnitentia est de præterito, ut dictum est. Ergo pœnitentia est in memoria sicut in subjecto.*

4. *Prætereo, nihil agit ubi non est. Sed pœnitentia excludit peccatum ab omnibus virtibus animæ. Ergo pœnitentia est in qualibet ratione, et non in voluntate tantum.*

Sed contra, penitentia est sacrificium quædam secundum illud Psalm. 50: Sacrificium Deo spiritus contribulatus. Sed offerre sacrificium est actus voluntatis, secundum illud Psalm. 53: Voluntarie sacrificabo tibi. Ergo pœnitentia est in voluntate.

Respondeo dicendum quod de pœnitentia duplice loqui possumus Uno modo, secundum quod est passio quædam; et sic, cum sit species tristitiae, est in concupiscibili sicut in subjecto. Alio modo, secundum quod est virtus; et sic, sicut dictum est³, est species iustitiae. Iustitia autem (ut in secunda parte⁴ habitum est) habet pro subjecto appetitum rationis, qui est voluntas. Unde manifestum est quod pœnitentia, secundum quod est virtus, est in voluntate sicut in subjecto, et proprius ejus actus est propositum emendandi Deo illud quod contra eum commissum est.

¹ 4, d. 16, q. 4, a. 3, q. 3, per tot., et q. 4, corp.

² In lib. de Vera et falsa pœnit., c. 8, a medio, tom. 4.

³ Art. præced.

⁴ 1, 2, q. 56, a. 6.